

Борјан Бранков, истраживач сарадник
Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, Србија
borjan@iaus.ac.rs

Др **Божидар Манић**, научни сарадник
Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд, Србија
bozam@iaus.ac.rs

ЗАЈЕДНИЧКИ ПРОСТОРИ КАО УГРОЖЕН СЕГМЕНТ АРХИТЕКТОНСКОГ СТАМБЕНОГ НАСЛЕЂА ИЗ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА

Апстракт

Током друге половине двадесетог века, у Југославији је била веома развијена пракса архитектонских конкурса за стамбене блокове и нова насеља. Највећи интензитет станоградње био је у великим градовима и престоници Београду, где су понуђена и примењена иновативна архитектонска и урбанистичка решења организације простора допринела побољшању комфора становања и квалитета живота становника.

Архитектонска решења вишепородичних стамбених блокова централне зоне Новог Београда истичу се квалитетом организације полуприватног и приватног животног простора и представљају значајно наслеђе модерног периода у Србији. У тим решењима се, поред флексибилности станова и других унапређења склопа, истиче и развој заједничких простора (унутар објекта и изван њих). Ти заједнички простори понудили су измештање првенствено колективних функција ван стана и створили додатни простор за активности станара блокова.

У раду се истражује како ти простори могу допринети квалитету стамбеног наслеђа блока и какве су разлике између појединих блокова у том погледу и по питању типологије објеката вишепородичног становања. Истраживање представља различите заједничке просторе у стамбеним блоковима кроз примере блокова 22 и 29 на Новом Београду.

Кључне речи: вишепородично становање, Нови Београд, заједнички простори, Блок 22, Блок 29

Borjan Brankov, Research Assistant

Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, Serbia
borjan@iaus.ac.rs

Božidar Manić, PhD, Research Fellow

Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia, Belgrade, Serbia
bozam@iaus.ac.rs

COMMON AREAS AS THREATENED SEGMENT OF ARCHITECTURAL RESIDENTIAL HERITAGE FROM THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Abstract

During the second half of the twentieth century, Yugoslavia boasted very productive practice of organising architectural competitions for designing housing complexes. The highest intensity of residential construction was perceived in large cities, especially in the country's capital, where innovative architectural and urban design of spatial organization contributed to the improvement of housing comfort and quality of life of their residents.

The architectural designs for residential blocks in the central zone of the Belgrade's borough of Novi Beograd stand out as examples of excellent organisation of semiprivate and private living spaces, and have grown to become significant heritage of the modern period in Serbia. In addition to the achieved flexibility of apartments and other improvements in multifamily housing solutions, the treatment of common areas (indoor and outdoor) was quite characteristic of these designs. These common areas offered potential for the expansion of collective functions outside the apartments and provided additional space for the activities of local residents.

The paper examines how these spaces can contribute to the heritage quality of these residential block and how specific blocks differ from each other in terms of multi-family housing typology. By means of the examples of Novi Beograd's Block 22 and Block 29, the research presents different types of common spaces in residential multi-family complexes.

Keywords: multifamily housing, Novi Beograd, common areas, Block 22, Block 29

Увод

Стамбени простор вишепородичних стамбених склопова, поред стана, обухвата и заједничке просторе и комуникације, како у објекту тако и у стамбеном блоку – групацији вишепородичних стамбених објеката.

Вишепородично становање развијало се у 20. веку, између осталог, и због унапређене индустријске производње, употребе префабрикације и интернационализације идеја у пројектовању. При томе долази до промена и формирања различитих и унапређених стамбених склопова, који представљају нов начин решавања проблема у становању.¹ У вишепородичном становању су изразитији утицаји социоекономских промена, које утичу и на промене у пројектовању стамбеног простора. При томе, током 20. века све више се у пројектовању вишепородичног становања истиче значај заједничких садржаја. Фокус таквог типа становања би требало да буде на заједничким просторима.² Заједничке функције, с једне стране, унапређују комфор становања и могућности додатних функција у оквиру вишепородичног стамбеног склопа, док са друге стране представљају начин за сажимање појединачних функција у оквиру стана и њихово измештање у заједнички простор.³

Станови су били централни део истраживања и пројектовања новог и флексибилног породичног простора у другој половини 20. века на територији бивше Југославије. Са друге стране, заједнички простори су паралелно са станом део развоја становања и стамбених блокова вишепородичних објеката.

Потребно је истаћи да су, на супрот стану, заједнички простори доста широка одредница, те се ово истраживање неће бавити свим заједничким просторима. Истраживање се фокусира пратећи поделу коју Илић издваја, наводећи ауторе студије *Ближа околина стана*, који непосредну околину стана деле на: најужу околину (стан) и непосредну околину (дефинише се радијусом који највише износи 400 м или 5 минута хода у односу на стан). Просторни оквири који третирају ужу околину стамбеног простора могу се поделити на два нивоа, на: *подручје прага* (област између стана и јавног подручја, улица, али и околних станова унутар исте зграде) и *подручје ближег суседства* (простор изван зграда у кругу у којем се дневни сусрети одвијају спонтано).⁴

У непосредној околини стана корисници стамбеног објекта су део физичке средине, али истовремено се налазе у средини које има већи интензитет социјалних односа од простора стана. Заједничке активности које се одвијају треба на неки начин да задовоље појединачне потребе и интересе станара, стога је неопходно најпре створити адекватне просторне услове (у димензионалном и у садржајном смислу)⁵.

Рад истражује заједничке просторе на примерима блокова 22 и 29 у Новом Београду, узимајући у обзир параметре који се односе на тип стамбеног склопа, спратност вишепородичних објеката, њихов положај и карактер улаза/приступа објектима, али и непосредно окружење. Упоредо се вреднују и сагледавају ти заједнички простори, при чему се рад фокусира на испитивање зависности између типологије вишепородичног стамбеног склопа и просторне манифестације заједништва у оквиру блока.

Простор заједништва

С нагласком на бољој повезаности изнутра и потреби за колективним простором, зграда је имала повећан распон полуприватних функција и простора. Потребе за додатним стамбеним простором у условима транзиционе кризе и непостојања одговарајуће стамбене политике деведесетих година 20. века, у вишепородичним стамбеним објектима за последицу су имале делимично заузимање и пренамену заједничких простора у станове. Почетком деведесетих укинут је систем државне станоградње и омогућена је приватизација друштвеног стамбеног фонда и у року од пет година приватизован је готово целокупан друштвени стамбени фонд.⁶

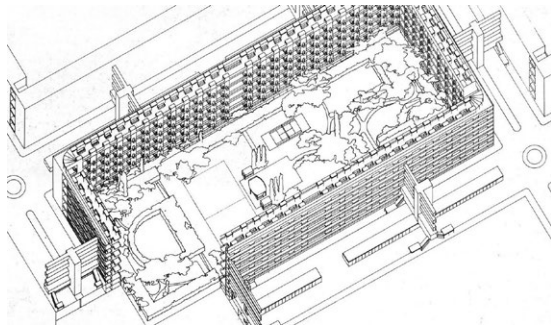
Заједнички простори су важан део сваке вишепородичне зграде у новобеоградским блоковима, различито су пројектовани у овим стамбеним комплексима и не служе само за комуникацију већ и за окупљање становника и за друге активности.

Код заједничких простора истиче се значај приступа и циркулације у оквиру склопа и како се описује пут од јавне до приватне сфере и простора који он окупира. Просторни третман делова који чине заједнички дељен простор у оквиру вишепородичног стамбеног склопа или у његовој близини директно утиче на мотивацију и учесталост излазака из стана као подручја приватности.⁷ Заједничке просторе у оквиру објекта најчешће одликује то да се најинтензивније коришћени издвајају као пожељни простори за више активности, док су простори средње величине они који су оптимални за највећи број садржаја.⁸ Када се то примени на отворене просторе у оквиру стамбених блокова, може се сагледати сличан однос – простори оптималних димензија и интензитета/фреквенције коришћења за станаре су најпривлачнији. Први ниво је улазна партија у објекат, док је други улаз у стан. У том међупростору се налазе секвенце с вертикалним и хоризонталним везама, при чему такви простори могу подстаћи сусрете међу суседима.⁹

Код отворених заједничких простора, урбани дизајн има специфичне одговарајуће функционалне, естетске и еколошке захтеве, па се они могу вредновати у складу са својом морфологијом, урбанистичком и архитектонском структуром, различитим социолошким, психолошким и еколошким карактеристикама.¹⁰ Пажљиво пројектовани отворени простори могу у великој мери допринети такође и смањењу страха када се говори о мешовитим заједницама (сиромашнији и имућнији) у једном блоку и подстицању интеграције и заједништва.¹¹ Без обзира на садржаје отворених простора, сви они морају да поседују одговарајуће квалитете који их чине одрживим за живот и коришћење и који тиме привлаче и стимулишу кориснике.

Стамбена насеља – пример два блока на Новом Београду

У бившим социјалистичким земљама процеси индустријализације и урбанизације међусобно су се прожимали. Стамбена изградња у већем обиму почиње крајем педесетих година прошлог века, након првог периода обнове земље после Другог светског рата. Фокус изградње се помера с породичног на колективно становање.

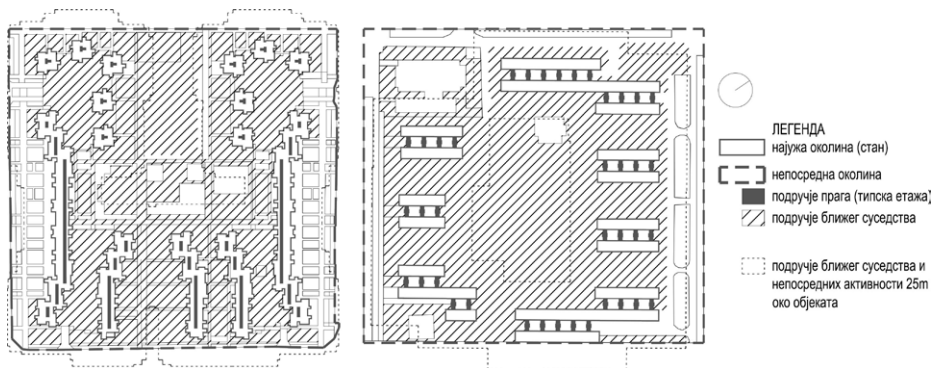
Слика 1. Ћелијски ивични блок, Град за три милиона становника, Ле Корбизје, 1922.
(извор: „Moderna arhitektura : kritička istorija“, Orion art, Beograd, 2004)

У раздобљу од почетка шездсетих година у Београду се расписују архитектонско-урбанистички конкурси за вишепородичне стамбене комплексе на Новом Београду. Стамбени блокови уз објекте за становање обухватају и друге садржаје, који омогућавају да се све потребе станара задовоље у оквиру непосредног суседства. Отворени простор унутар блокова постаје део за рекреацију, за додатне активности, као зоне за дефинисање мањих амбијената за кориснике. Поједине групе зграда унутар блока често формирају јасно дефинисане потцелине, чиме се отворени простор дели на простор ка којем гравитира становништво целог блока, и мање међупросторе између појединих група објеката, којима гравитира најчешће само део становника који станује непосредно уз њих.¹²

При планирању и пројектовању Новог Београда, у тадашњем друштвеном уређењу, могле су се применити у потпуности идеје CIAM-а, које су до тада само парцијално материјализоване у другим пројектима у свету.¹³ Идеје *Савременог града за три милиона становника* (*Ville contemporaine de trois millions d'habitants*, 1922) и *Озареног града* (*Ville Radieuse*, 1935), као и закључци са конгреса CIAM-а (посебно *Атинска повеља*)¹⁴, битно су утицали на развој Новог Београда. Ле Корбизјеове и Женереове идеје савременог града, које претходе *Атинској повељи*, могу се сагледати у релацији са два изабрана новобеоградска блока. Густина насељености је знатно већа код Ле Корбизјеа – 3 000 ст/ха, док у блоковима 22 и 29 износи 420–450 ст/ха. Пример Ле Корбизјеовог ћелијског блока у склопу заједничких простора (слика 1) приказује у средини заједнички простор за рекреацију, са отвореним приземљем,¹⁵ што се може упоредити с употребом пасажа у Блоку 22 и, у већој мери, са делимично пропусним и отвореним приземљима двотракта у Блоку 29.

Блок 22

Стамбено насеље Блок 22 један је од шест блокова који су реализовани и чине Централну зону Новог Београда (поред блокова 21, 23, 28, 29 и 30). Пројекат блока је рађен према конкурс из 1968. године, архитеката Б. Јанковића, Б. Карацића и

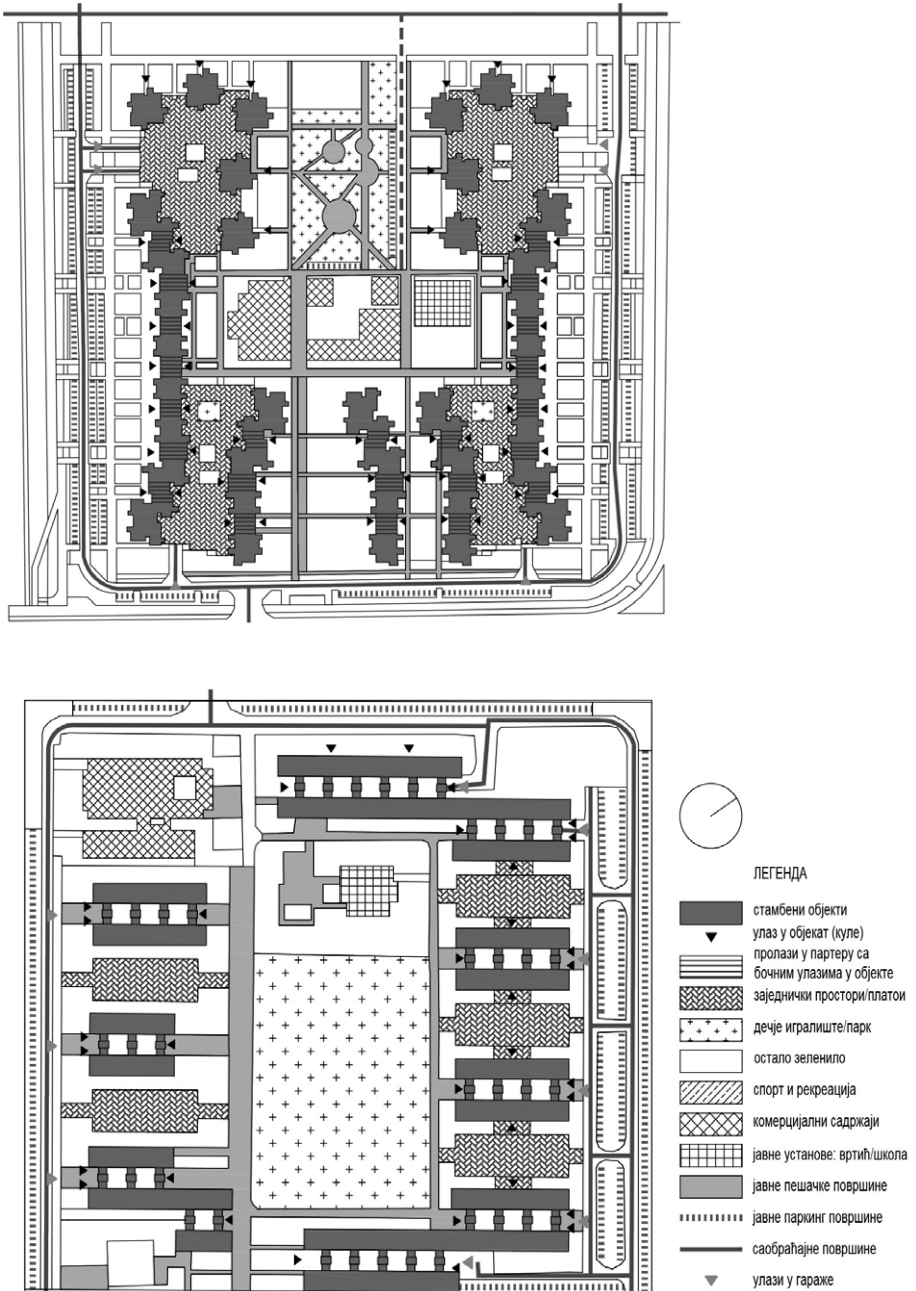
Слика 2. Шеме Блока 22 (лево) и Блока 29 (десно), са означеним просторним оквирима околине стана (најужа околина и непосредна околина)

А. Стјепановића.¹⁶ Изградња је завршена 1976. године. Део блока намењен за стамбену изградњу предмет је анализе, док је део с јавним објектима посматран као засебна целина и није обухваћен. Урбанистичко решење је такво да се блок састоји од пет ламела. Највеће ламеле су ивични објекти према улицама с јужне и северне стране. Њихова спратност је П+6+Пк. Другу групу објеката ка западу представљају две групе од по пет стамбених кула спратности од П+4+Пк до П+6+Пк. Блок 22 се састоји од укупно 1.168 станова за популацијом од око 3 900 становника. У средишњем делу блока се налазе комерцијални садржаји, игралиште и вртић.¹⁷

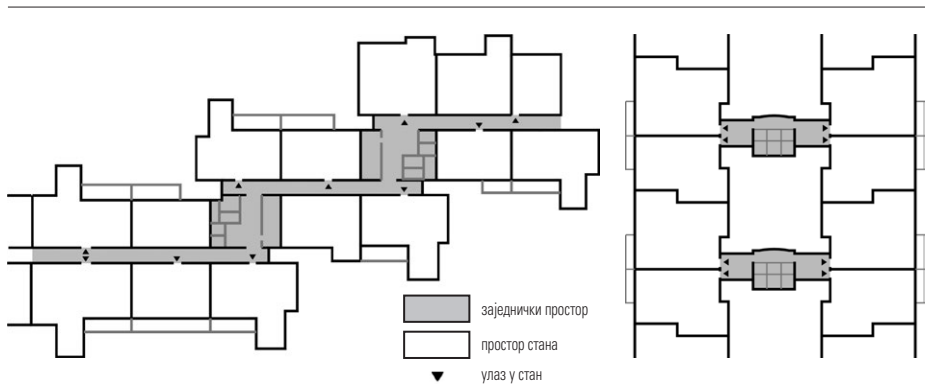
Спратност објеката и збијеност даје утисак градског карактера блоку и представља корак у правцу повратка димензијама традиционалног града.¹⁸ Код ламеле се хоризонтала састоји од две паралелне траке, где се продужавањем једне прелази на следеће језгро, док у оквиру типског спрата комуникације стварају *цепове*, који постају комуникациона језгра и даље се каскадно ламела наставља (слике 2 и 3). У партеру је то језгро/улаз у објекат доступан из пасажа (слика 4).

Блок 29

Налази се у северозападном делу централне зоне Новог Београда. Блок је подељен на два дела: стамбени део и део регионалног центра (који није изграђен, а његово место је заузео новији стамбени комплекс двехиљадитих). Фокус анализе у раду је само оригинални резиденцијални део Блока 29. Конкурс за архитектонско-урбанистичко решење Блока 29 расписан је 1967. године, а изградња се одвијала у периоду од 1969. до 1974. године. Пројектант урбанистичког решења је Милутин Главички, док су аутори грађевинских пројеката архитекти Михаило Чанак и Милосав Митић. Структура стамбеног дела блока састоји се од седам стамбених зграда, свака спратности П+6+Пк, са укупно 1.129 станова и пројектованом популацијом од 4.358 становника. Унутар блока налази се локална зграда

Слика 3. Шеме Блока 22 (горе) и Блока 29 (доле), са означеним објектима и отвореним комуникацијама унутар блокова (према: Приказ конкурсних пројеката 1965–1975, „Архитектура и урбанизам“, 1975, бр. 74–77)

Слика 4. Приказ сегмената типских спратова у Блоку 22 (лево) и Блоку 29 (десно), са комуникационим/заједничким зонама – зона у Блоку 29 уз станове је посебан заједнички претпростор за два суседна стана (према: Приказ конкурсних пројеката 1965–1975, „Архитектура и урбанизам“, 1975, бр. 74–77)

заједнице (данас је то и комерцијални простор) и вртић, док планирана основна школа никада није изграђена.¹⁹ Стамбене зграде су формиране у виду двотракта (слике, 2, 3 и 4). Отворени простори укључују централну зону парка, зоне око стамбених зграда и дуж обода блока, као и кошаркашко игралиште. Друмски саобраћај решен је ободом блока, док је централни део блока углавном резервисан за пешаке.

Блокови 22 и 29 изабрани су за анализу заједничких простора као два релевантна суседна блока из централне зоне Новог Београда, која су постала заштићено добро у фебруару 2021. године – Блок 22 (део целине А са блоковима 21 и 23), Блок 29 (део целине Б са блоковима 28, 30).²⁰

Дискусија

Одабрани примери новобеоградских блокова изграђених шездесетих година различито третирају отворене и затворене заједничке просторе. Различите типологије у овим блоковима истичу појединачне сегменте архитектонско-урбанистичких решења, које дају различите могућности или ограничења у погледу формирања заједничких површина (у решењу партера) или заједничких простора у оквиру објеката. Двотракт у Блоку 29 има највише потенцијала за коришћење заједничких површина, посебно на типичним стамбеним спратовима, док ламеле Блока 22 имају изразито линеарну комуникацију и потенцијал у том смислу.

Потреба за прилагодљивим простором и променљивим садржајима је израженија у становању него у другим архитектонским типологијама, узимајући у обзир различите потребе и проблеме након што стамбени склопови почну свој експлоатациони период. У том смислу треба да се сагледају потенцијалне будуће промене у овим просторима (позитивне и негативне), које утичу на вишепородично становање.

	БЛОК 22	БЛОК 29
Површина блока/број становника	97.516.50 m ² / 4358 ст.	89.628.93 m ² / 3800 ст.
Спратност	од П+4+Пк до П+6+Пк	П+6+Пк
Тип стамбених склопова	ламеле; куле	двотракти
Отворени заједнички простори		
Комуникације (без парка/игралишта)	23.086 m ²	14.238 m ²
Денивелисане површине	+ (4)	-
Типски спрат		
Заједнички простори за групу станара	-	+
Број станова по етажама / ком. језгру	4 куле / 6 трактова	4 стана по вертикалној комуникацији
Комуникација поседује проширења	+	-
Издвојени заједнички простори за станове	-	+
Комуникације су изразито линеарне или тачкасте	линеарне са проширењима код језгра (коридорски тип)	тачкасте (доминација вертикала)

Табела 1. Карактеристике Блока 22 и Блока 29

Требало би размотрити смену генерација станара током времена, другачије навике и остале карактеристике које утичу на простор у којем станари живе.²¹

У партеру ламела у Блоку 22, успостављањем пролаза омогућују се наспрамни улази у зграду, где се унутрашњи део блока третира на исти начин као спољашњи у погледу доступности. Позиција улаза у том смислу јасно оријентише корисника ка одређеном отвореном простору или од њега.²² Када се посматра могућност за поделу отворених простора у блоку на мање и сагледиве површине, могућност за то је употреба различитих нивоа, у чему је Блок 22 успео са полуукопаним гаражама и заједничким просторима за одмор и игру изнад њих, чиме је функционални аспект директно употребљен у повећању квалитета и разноликости отвореног простора.

Блок 29, за разлику од Блока 22, не поседује комбинацију двеју врста стамбених објеката, док је распоред комуникација у партеру и однос појединачних објеката и комуникација у оквиру блока уједначен. Пропусност блока је већа у односу на Блок 22 где су формиран пасажу у приземљу кроз ламеле.

У оквиру типског спрата, архитекти су у Блоку 29 искористили типологију двотракта и формирали издвојени заједнички простор за два суседна стана, након вертикалних комуникација на типском спрату, што омогућава бољу интимност претпростора стана (прага стана). Илић истиче да је погодно да непосредну околину стана чине *интимни* (приватни) простори.²³ Често су заједнички простори и просторије (улази, степенишни простор) таквих

димензија и положаја у згради да нуде минималне услове одговарајуће само за монофункционално коришћење и кретање. Блок 22, иако нема издвојен претпростор стана у односу на хоризонталне комуникације у зградама, ипак у њима постоји делимично интегрисана површина зоне вертикалних комуникација и хоризонталних ходника и својеврсних *целова* који нуде проширени заједнички део, за кретање и сусрете станара.

Просторни садржај у оквиру стамбених зграда оба блока поседују различите услове за остваривање различитих нивоа заједништва станара. Значај заједничких простора је такав да би било неопходно да они имају одговарајући положај и поливалентност коришћења, јер то представља предуслове како би испунили захтеве за разноврсношћу социјалних интеракција у непосредној околини стана, а тиме омогућили и да се оствари одрживост тих простора и у дужем периоду након градње зграде. Променљивост потреба корисника током времена (условљена променама у старосној структури, навикама, жељама и слично), основ је да се мења садржај и намена тог простора.²⁴ Просторна решења која поспешују спонтане и разноврсне облике социјалних интеракција и осећање заједништва предуслов су за адекватан заједнички простор.

Закључак

Деградација и смањивање површина заједничких простора у постојећим стамбеним блоковима, услед транзиционог периода крајем деведесетих година прошлог века, условљава и промене у начину живота корисника и смањењу заједничког простора на свакодневној бази.

Важно је истаћи на примеру два новобеоградска блока где и на који начин се могу уочити неки од квалитета заједничких простора, као и места где се ти простори, комуникације и проширене зоне станова, могу додатно нагласити, одржавати и потенцијално унапредити, а ради истицања њиховог значаја и подстицања заједничког коришћења. Могућности и позиција не само постојећих него и евентуалних будућих заједничких простора у оквиру вишепородичног становања везана је по врсти типологије објеката у блоку. Двотракти на типским спратовима нуде решења полуприватних заједничких просторија за станаре, док ламеле нуде добар однос ка отвореним заједничким површинама, где мотив пасажа у приземљу омогућава добру пропусност блока и његову комуникациону повезаност. Централна зона Новог Београда у својој целини представља скуп архитектонских просторних решења, која чак и у савременим условима омогућују висок квалитет становања. Пример два блока 22 и 29 показује у којој мери ламеле и двотракти дају могућности да се оствари вид заједничког повезивања и коришћења објекта.

Напомене

- 1 Radović, R. *Savremena arhitektura: između stalnosti i promena ideja i oblika*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2001.
- 2 Teige, K. *The minimum dwelling*, MIT press, Massachusetts, 2002.
- 3 Бранков, Б. Заједнички простори у развоју вишепородичног стамбеног склопа, *Архитектура и урбанизам*, 2019, бр. 49, 32–39, doi: 10.5937/a-u0-22134

- 4 Илић, Д. *Стан и породица*, Научна књига, Београд, 1988.
- 5 Исто.
- 6 Бајић, Т., Манић, В. Social Housing in Serbia Facing Climate Change Challenges : Do Urban-Architectural Competitions Encourage Innovation? u: *Klimatske promene i izgrađeni prostor : politike i praksa u Škotskoj i Srbiji / Climate Change and the Built Environment: Policies and Practice in Scotland and Serbia*, Glasgow Caledonian University, Glasgow, 2013; Бајић, Т., Манић, В., Ковачевић, В. Социјално становање у Београду : пракса архитектонско-урбанистичких конкурса (2003–2014), *Архитектура и урбанизам*, бр. 39, 2014, 29–43.
- 7 Илић, Д. *Стан и породица*, Научна књига, Београд, 1988.
- 8 Бранков, нав. дело.
- 9 Heckmann, O., Schneider, F., Zapel, E. *Floor Plan Manual Housing*, Birkhauser Verlag GmbH, Basel, 2018.
- 10 Stanojević, A. et al. The quality of outdoor urban spaces : Case study of the kindergartens in the city of Nis, in: *Proceedings 5th International Symposium for students of doctoral studies in the fields of Civil Engineering, Architecture and Environmental Protection*, PHIDAC, Nis, Serbia, 2019, 109–116.
- 11 Бајић, Т., Манић, В. Становање у меšovитој својини : урбанистички аспекти и искуство новije стамбене праксе у Србији, *Архитектура и урбанизам*, бр. 47, 2018, 25–36.
- 12 Бранков, Б., Станојевић, А. Диференцирање употребљивости отворених заједничких простора у вишепородичном становању, у: *Зборник Летње школе урбанизма Пролом бања 1–3. јул 2020*, Удружење урбаниста Србије, Београд, 2020, 143–152.
- 13 Благојевић, Лј. *Нови Београд : оспорени модернизам*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- 14 Алексић, Љ. Утицајни фактори на релацији стамбене куће и града, *Зборник радова грађевинског факултета*, Суботица, 2015, 143–148.
- 15 Frempton, K. *Moderna arhitektura : kritička istorija*, Orion Art, Beograd, 2004.
- 16 Марушић, Д. Приказ конкурсних пројеката 1965–1975, *Архитектура Урбанизам*, 74–77, 1975, 54–56.
- 17 Čavdarević, D. Prikaz stambenog bloka 22 u Novom Beogradu, *Izgradnja*, бр. 12, 1978, 58–61.
- 18 Марушић, нав. дело, 54–56.
- 19 Марушић, нав. дело, 51–52; Bodlović, V. Stambeni blok 29 u Novom Beogradu, *Izgradnja*, 12, 1973, 53–58.
- 20 Одлука о утврђивању централне зоне Новог Београда за просторно културно-историјску целину (блокови 21, 22, 23, 24, 25 26, 28, 29 и 30), *Службени гласник Републике Србије*, бр. 6, 2021.
- 21 Brankov, B., Nenković-Riznić, M., Pucar, M.. Residential space as changeable and resilient polygon for future living, in: *Proceedings of Third International conference on urban planning – ICUP 2020 Niš*, Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Niš, 2020, 73–79.
- 22 Бранков, Б., Станојевић, А.: Диференцирање употребљивости отворених заједничких простора у вишепородичном становању, у: Јевтић, А., Драшковић, Б. (ур.) *Будућност градова и урбанизма*, зборник радова на конференцији / Међународни научно-стручни скуп 16. Летња школа урбанизма, Пролом Бања, 1–3. јул 2020, Удружење урбаниста Србије, Београд, 2020, 143–152, [internet] доступно на https://raumplan.iaus.ac.rs/bitstream/handle/123456789/547/Diferen_upotr_otvorenih_zaj_prostora_BB_AS.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- 23 Илић, Д. *Стан и породица*, Научна књига, Београд, 1988.
- 24 Исто.